

Л. В. Серых

КОНСТАТИРУЮЩИЙ ЭТАП ИССЛЕДОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ СРЕДЫ УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ И СТАРШЕЙ ШКОЛЫ

Резюме

В статье раскрыты результаты эксперимента в соответствии темы исследования. Определена степень способности учащихся к эстетической деятельности и степень понимания эстетической ценности окружающего мира, проявление интереса к искусству.

Ключевые слова: эстетическая среда, учитель-экспериментатор, учащиеся основной и старшей школы.

L. V. Syeryh

THE PRIMARY STAGE RESEARCH OF THE AESTHETIC ENVIRONMENT OF BASIC AND SENIOR HIGH SCHOOLS

Summary

The article deals with the results of the experiment under the topic of the research. The degree of ability of pupils to the aesthetic activity and the degree of understanding of the aesthetic values of the surrounding world, the manifestation of interest in the art determined.

Key words: aesthetic environment, the teacher-experimenter, schoolchild and high school principals.

УДК 37.017:305(477) "18/19"

Л. М. Єршова

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ХІХ – початку ХХ ст.

У статті охарактеризовано особливості статево-рольового і гендерного підходу в історико-педагогічних дослідженнях, обґрунтовано доцільність застосування гендерного підходу до вивчення проблеми формування виховного ідеалу у вітчизняній теорії і практиці ХІХ – початку ХХ ст., здійснено адаптацію понятійного апарату й методичного інструментарію окремих суспільних та гуманітарних наук до визначеної історико-педагогічної проблематики.

Ключові слова: гендерний підхід, статево-рольовий підхід, виховний ідеал, історико-педагогічні дослідження.

Постановка проблеми. В українському суспільстві початок ХХІ ст. ознаменований трансформацією патріархальної системи гендерної стратифікації, шлюбно-сімейних стосунків, суспільного сприйняття стереотипів фемінності і маскулінності, традиційних сексистських установок щодо професійних і суспільних можливостей жінки тощо. Названі реалії позначаються й на стані вітчизняної педагогічної теорії. Тривалий час педагогічні дослідження перебували під впливом статево-рольового підходу, який істотно обмежував розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей, у результаті чого виховні ідеали офіційної педагогіки перестали відповідати історично й економічно детермінованим ціннісним потребам нового покоління. Подолання цієї суперечності сучасна педагогічна наука вбачає у запровадженні в освітній теорії і практиці нового – гендерного підходу, що, передусім, забезпечує вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів [1, с. 476]. Однак проблематичність його застосування полягає в тому, що він мусить спиратися на вітчизняну традицію соціального знання, яка сама істотно трансформується [2, с. 504]. Тому обґрунтування доцільності застосування гендерного підходу до вивчення проблеми формування виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці ХІХ – початку ХХ ст. дає можливість дослідити її з урахуванням нових гендерних реалій й актуальних потреб сучасної педагогічної теорії.

Аналіз досліджень і публікацій. Гендерний підхід до теоретичного обґрунтування особливостей виховання особистості застосовували: В. Васютинський (ціннісні орієнтації), С. Вихор (розподіл гендерних ролей), Т. Говорун (гендерна дискримінація в освіті), О. Кікінежді

(гендерна культура, статево-рольові цінності), О. Кісь (етногендерологія; жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – першій третині XX ст.), В. Кравець (історія гендерної педагогіки), Г. Лактіонова (цінності жіночої молоді в умовах великого міста), М. Мелтсас (гендерна ідентичність, рольова диференціація статі), А. Мудрик (гендер у соціальній педагогіці), А. Палій (диференціація за ознаками статі), І. Петрище (статеве виховання), О. Петренко (гендерний вимір в освіті), А. Реан (психологічні особливості статі), Т. Репіна (гендерне виховання), Т. Титаренко (життєві завдання особистості), А. Хрипкова (вікові особливості статі), О. Шарган (статеве виховання), Л. Штильова (гендерна культура й виховання) та інші.

У другій половині XIX – на початку XX ст. особливу увагу істориків, етнографів, педагогічних, літературних і громадських діячів привертає образ жінки, що зазнає помітних трансформацій, викликаних змінами в економічній і соціальній структурі українського суспільства. Ідеали й антиідеали дитячих і дорослих образів, витворених і закріплених у народному світогляді, відображені у працях В. Гнатюка "Легенда про три жіночі вдачі", "Пісня про покритку, що втопила дитину", "Пісня про неплідну матір і ненароджені діти", М. Дикарива "Збірки сільської молоді на Україні", М. Дерлиці "Селянські діти", О. Єфименко "Крестьянская женщина", Н. Заглади "Побут селянської дитини", З. Кузелі "Ярмарки на дівчат", О. Левицького "Южно-русская женщина в XVI – XVII ст.", Д. Лепкого "Деякі вірування про дитину", А. Онищука "Родини і хрестини та дитина до шостого року", М. Сумцова "Досветки и посиделки", І. Франка "Жіноча неволя в руських піснях народних" та ін. Важливою ознакою гендерних студій цього часу, як зазначає О. Кісь, є перехід від опису фактів до їх аналізу [3].

У кінці XX ст. значно активізується застосування гендерного підходу в дослідженні історико-педагогічної проблематики. У багатьох працях можна зустріти описи й характеристики очікуваних суспільством / державою ідеальних рис чоловіків та жінок. Однак здебільшого ці праці присвячені гендерним особливостям ідеалу жіночої освіти в окремих українських регіонах: Д. Грозний (жіноча освіта в Херсонській єпархії /середина XIX – початок XX ст./), В. Добровольська (історія жіночої освіти Півдня України (1901 – 1910 рр.)), Л. Єршова (жіноча освіта Волині /кінець XVIII – початок XX ст./), Г. Маслій (жіноча середня освіта Західної України /друга половина XIX – поч. XX ст./), М. Рижкова (жіноча освіта в Харківській губернії /друга половина XIX – початок XX ст./), Т. Шушара (жіноча освіта в Таврійській губернії /XIX – початок XX ст./) та ін.

Аналіз психолого-педагогічної, філософської, соціологічної, історичної літератури й позитивного практичного досвіду використання гендерної складової в різних галузях знань і діяльності суспільства свідчать на користь доцільності застосування гендерного підходу до вивчення проблеми виховного ідеалу особистості як унікального пограничного феномена багатьох гуманітарних і суспільних наук.

Мета і завдання. Очевидно, що для створення цілісного й ґрунтовного образу виховного ідеалу важливо у процесі його вивчення враховувати фактор соціостатевої диференціації людської спільноти. Тому ключовим нашим завданням має стати обґрунтування наукової доцільності та ефективності гендерного підходу в історико-педагогічному дослідженні виховного ідеалу та відповідна адаптація понятійного апарату й методичного інструментарію інших суспільних та гуманітарних наук (історії, етнології, соціології, демографії, соціальної психології і педагогіки, соціальної філософії та ін.) до визначеної нами історико-педагогічної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан вивчення гендерної проблематики в Україні дає підстави говорити про гендерний підхід як про особливий напрям розвитку багатьох суспільних і гуманітарних наук і важливу складову вітчизняної гендерної педагогіки. Сутність гендерного підходу полягає в запереченні біологічного детермінізму й визнанні біологічних відмінностей між чоловіками та жінками історично зумовленим обґрунтуванням соціальних очікувань і культурних оцінок, які в історії цивілізації виявлялися асиметричними та ієрархічними [4]. У сучасній системі освіти гендерний підхід використовується з метою досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості, тобто сприяє ефективному гендерному вихованню особистості. На думку І. Герасимової, він передбачає: відсутність орієнтації на "особливе призначення" чоловіка чи

жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей [5, с. 134]. У сучасній педагогічній науці гендерний підхід виступає як важлива передумова реалізації гендерного виховання, а тому, може розглядатися як особлива детермінанта формування виховних ідеалів нового українського суспільства. При цьому наголошується, що особливості формування ідеалу чоловіка й жінки залежать не лише від їх біологічних, анатомічних чи фізіологічних особливостей, а, передусім, від соціально-культурних засад виховання, ідеологічних та економічних умов соціалізації, які, у свою чергу, є об'єктом історико-педагогічних досліджень.

Основною категорією під час застосування гендерного підходу має виступати поняття "гендер", як сукупність історично й соціально сформованих суспільних уявлень про чоловіче й жіноче, які виявляються в усіх сферах життєдіяльності кожного етносу. Гендер закріплює за чоловіками й жінками певні атрибути й моделі поведінки, з яких вибудовуються як ідеали, так і анти-ідеали різних статей. О. Кісь, авторка нового напрямку в історичній етнології – етногендерології, вважає, що для розуміння сутності гендерних досліджень першорозрядною має бути категорія андроцентризму, що розглядає чоловіків, їх поведінку та цінності як центральні й нормативні, "щодо яких усі прояви жіночого постають як маргінальні" [3, с. 1-2.]. Важливою категорією гендерного підходу є також поняття "гендерний вимір в освіті", яке сучасна педагогічна наука використовує для вивчення міри взаємодії педагогіки й гендеру як складних соціальних і наукових категорій. Це поняття застосовується для оцінки наслідків і результатів впливу виховних зусиль педагогів на становище і розвиток дітей залежно від їх біологічної статі: усвідомлення ними своєї ідентичності, вибір ідеалів і життєвих цілей, статус у групі однолітків і в суспільстві тощо. Застосування його в контексті історико-педагогічного дослідження дасть можливість, наприклад, оцінити особистісні й соціальні наслідки роздільного навчання й виховання дітей у навчальних закладах різних типів і різного підпорядкування, зокрема, у змісті й дієвості сформованих у них виховних ідеалів.

Якщо, з огляду на потреби сучасного суспільства, гендерний підхід орієнтований на формування й утвердження політики рівних можливостей статей у процесі самореалізації в різних галузях соціальної практики [6, с. 37], подолання набутих у процесі соціалізації особистості негативних гендерних стереотипів, формування й успішну реалізацію гармонійно організованої системи гендерних виховних ідеалів, то в історико-педагогічних дослідженнях він, натомість, допомагає вивчати умови й детермінанти різних соціальних можливостей чоловіків і жінок та зумовлену цими відмінностями ієрархічність, асиметричність чи маргінальність чоловічих і жіночих виховних ідеалів, сформованих на різних етапах розвитку людської спільноти.

Зазначимо, що сучасна педагогічна теорія продовжує звертатися до статево-рольового підходу, який розглядається як традиційна система поглядів на призначення чоловіка й жінки в суспільстві відповідно до їх біологічних характеристик [5, с. 135]. Це означає, що виховання ідеальних рис юнаків і дівчат має залежати від тих норм і стандартів, які висуває до особистості суспільство певного культурно-історичного часопростору. Саме статево-рольовий підхід, з його біологічною зумовленістю статевої поведінки, було покладено в основу організації роздільного навчання й виховання юнаків і дівчат у Російській імперії. Прихильники цього підходу були переконані в тому, що воно пом'якшує вікові кризи, знижує юнацьку агресію та сприяє ефективності навчання. Статево-рольовий підхід, застосований до організації системи освіти в українських губерніях ХІХ – початку ХХ ст., з одного боку, логічно відображав чітку структуру тогочасного суспільства й забезпечував органічну інтеграцію нових поколінь у традиційно визначені соціальні страти з притаманними їм цінностями й ідеалами, а з іншого, – забезпечував її сталість і непорушність. Можна говорити про те, що саме статево-рольовий підхід в організації освіти й виховання на українських землях Російської імперії у зазначений період виконував функцію консервації традиційних поглядів на систему офіційних виховних ідеалів чоловіка й жінки, цементуючи вигідну для імперії систему соціальних очікувань щодо виховного ідеалу російського підданого.

Однак уже на початку ХХ ст. патріархальні стереотипи щодо чоловічого й жіночого ідеалів усе частіше стали вступати в суперечність із новими виробничими потребами, економічними й ідеологічними вимогами. Пояснювати трансформацію жіночого виховного

ідеалу (зростання рівня освіченості жінок, розширення меж їх професійної та громадянської самореалізації, підвищення соціального статусу тощо) лише біологічними відмінностями ставало дедалі проблематичніше. Тому використання понять стать / статевий у контексті сучасних історико-педагогічних досліджень звужуватиме науковий дискурс до розгляду лише біологічних відмінностей і тому в гуманітарних і суспільних напрямках варто надавати перевагу саме гендерним студіям [3, с. 1]. Отже, статево-рольовий підхід, з огляду на специфіку історико-педагогічної проблематики, логічно було б розглядати як об'єкт, для вивчення якого доцільно застосовувати підхід гендерний, що дасть можливість не просто відтворити й охарактеризувати наявну в досліджуваному часопросторі біологічно й ідеологічно обґрунтовану систему виховних ідеалів, але й критично осмислити її детермінанти та пролонговані в сучасність наслідки.

Варто зазначити, що гендерний підхід у дослідженні виховного ідеалу потребує також врахування низки важливих аспектів, які впливали на формування системи виховних ідеалів тогочасного українського суспільства. До них, зокрема, слід віднести: соціокультурні й етнонаціональні особливості, які визначили диференціацію особистісних ідеалів за соціально-культурними ознаками та національно ідентифікаційною приналежністю; статево-вікову стратифікацію тогочасного суспільства, яка визначала трансформацію виховного ідеалу на різних етапах особистісного розвитку жінок (дівчинка, дівчина, наречена, молодиця, баба) і чоловіків (хлопчик, юнак, парубок, чоловік, дід), статево-рольову диференціацію, яка детермінувала особливості соціальних очікувань щодо ідеального образу чоловіка й жінки у певних соціальних стратах і групах (донька, сестра, дружина, мати, мачуха, невістка, братова, свекруха, теща, господиня, покритка, стара діва, вдова; син, брат, батько, вітчим, зять, свекор, тесть, господар, удівець і ін.). Усі ці аспекти можуть бути поєднані поняттям "соціостатева стратифікація суспільства", яке О. Гончаренко визначає як "безперервний процес соціального ранжирування індивідів і соціальних груп за ознакою статі, у якій категорія статі виступає нарівні з іншими соціально значущими ознаками (вік, національність і раса, професія, економічний рівень, політичний статус, релігія, рівень освіти, тощо), що має економічні, соціальні, освітні та інші підвалини" [7, с. 6]. З точки зору історико-педагогічної науки, значущість цих ознак виявляється у тому, що саме вони виступають у якості основних детермінант процесу формування і трансформації системи виховних ідеалів.

Слід зазначити, що система гендерних ідеалів, сформованих на українських землях Російської імперії в XIX – початку XX ст. є певним симбіотичним утворенням, у якому кожен ідеал, зберігаючи особисті відмінні якості, мав також і властивості, що забезпечували його інтеграцію в систему складних національних, культурних, економічних та ідеологічних відносин складно структурованого імперського організму. Тому, говорячи про освітній ідеал чоловіка та жінки на території підросійської України не можна не враховувати їх національної чи станової приналежності. З іншого боку, висвітлюючи гендерну специфіку етнонаціонального ідеалу так само не можна обійти станових, релігійних та освітніх відмінностей.

Аналізуючи детермінанти формування й трансформації системи виховних ідеалів чоловіків і жінок підросійської України XIX ст., варто також враховувати низку суспільно-історичних факторів. Це – історично зумовлена послідовність подій і фактів, що детермінують важливі зміни в соціальних стратах, суспільних цінностях, орієнтирах, ідеалах. До таких факторів слід віднести: зміни в релігійних домінантах на українських землях (особливості українського християнства, які зумовлювали специфіку суспільних запитів щодо християнського ідеалу жінки й чоловіка; релігійне розмаїття українських регіонів, яке стимулювало освітньо-виховну конкуренцію, сприяло підвищенню рівня освіченості серед жінок і пояснювало обов'язкове включення до змісту виховних ідеалів різних етносів толерантності як обов'язкової референтної риси) та реконструкцію в державному та адміністративному підпорядкуванні українських земель, що потягнули за собою зміни в соціальному статусі українських регіонів та їх представників.

Гендерні особливості становлення й розвитку ціннісних орієнтирів та виховних ідеалів українського суспільства XIX – початку XX ст. знайшли своє відображення в історично зумовленому обмежувальному характері освітнього законодавства Російської імперії, етнонаціональних, культурних та регіональних особливостях його практичного застосування в

діяльності навчально-виховних і соціальних інституцій того часу, у формуванні статевої концепції змісту державних, приватних і громадських періодичних видань, у гендерній проблематиці тогочасної публіцистичної і художньої літератури та епістолярних джерел, які рефлектують особистісне ставлення різних представників суспільства до виховного ідеалу чоловіка й жінки. Саме тому застосування гендерного підходу в процесі вивчення джерельної бази є логічним і значно підвищуватиме достовірність історико-педагогічного дослідження.

Висновки. Проаналізовані підходи включені в методологічну систему гендерної педагогіки, яка покликана пояснити природу гендерних стереотипів, показати їх історичну зумовленість, реконструювати традиційні культурні обмеження розвитку потенціалу особистості, залежно від статі. Застосування гендерного підходу для вивчення особливостей трансформації системи виховних ідеалів, сформованих в українських губерніях Російської імперії у XIX – на початку XX ст. створює можливості для об'єктивної оцінки чинників і детермінант наявної системи соціальної диференціації українського суспільства за ознакою статі, а значить забезпечує належне підґрунтя для вироблення ефективної педагогічної стратегії формування сучасних ціннісних суспільних орієнтирів і системи гендерно збалансованих виховних ідеалів. Цілком очевидно, що реалізація поставлених завдань на пряму залежить від ефективності історико-педагогічних досліджень, зокрема – у галузі вивчення історично й культурно зумовлених відмінностей у формуванні системи гендерних ідеалів на підросійській Україні XIX – початку XX ст., виявлення та аналіз яких є перспективним завданням нашого дослідження.

Література

1. Фоменко О. С. Гендерна освіта й педагогіка / О.С. Фоменко // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : "К.І.С.", 2004. – 536 с. – С. 476–503.
2. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні / Л.О. Смоляр // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : "К.І.С.", 2004. – 536 с. – С. 504-519.
3. Кісь О. Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – початку XX століття : гендерні аспекти : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 "Етнологія" / О.Р. Кісь. – Львів, 2002. – 20 с.
4. Синеока Г. Ю. Аналіз основних методологічних підходів та обґрунтування їх застосування у підготовці майбутнього вчителя біології до формування гендерної культури школярів [Електр. ресурс] / Г.Ю. Синеока // Проблеми сучасної педагогічної освіти : педагогіка і психологія. – Вип. № 34. – Ч. 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2011_34_1/Suneoka.pdf
5. Герасимова І. В. Гендерна детермінація процесу соціально-рольової ідентифікації особистості студента / І.В. Герасимова // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Випуск 124. – Черкаси: ЧНУ, 2008. – С. 133-136.
6. Ліончук Р. А. Становлення гендерного підходу до освіти та виховання в Україні // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Випуск 3(46). – С. 37-40.
7. Гончаренко О. В. Особливості соціостатевої стратифікації суспільства як фактор формування традиційної системи освіти і виховання : гендерний підхід / О.В. Гончаренко // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – № 3 (13). – С. 3-12.

Л. М. Ершова

ГЕНДЕРНЫЙ ПОДХОД В ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ИДЕАЛА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ

Резюме

В статье охарактеризовано особенности полоролевого и гендерного подходов в историко-педагогических исследованиях, обосновано целесообразность использования гендерного подхода в изучении проблемы формирования воспитательного идеала в отечественной теории и практике XIX – начала XX ст., осуществлена адаптация понятийного аппарата и методического инструментария некоторых общественных и гуманитарных наук к определенной историко-педагогической проблематике.

Ключевые слова: гендерный подход, полоролевой подход, воспитательный идеал, историко-педагогические исследования.

GENDER APPROACH IN HISTORICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH OF THE EDUCATIONAL IDEAL IN THE NATIONAL THEORY AND PRACTICE OF XIX – EARLY XX CENTURY

Summary

The article deals with gender role attitude and gender approaches in the historical and pedagogical educational research, the feasibility of using gender approach to study the problem of the formation of the educational ideal in the national theory and practice of the XIX - early XX century. Implemented adaptation of the conceptual apparatus and methodological tools of some social sciences and humanities to certain historical and pedagogical issues.

Key words: gender approach, gender role attitude, educational ideal

УДК 378.22:33

О. А. Маковська

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано основні підходи сучасних учених до розуміння сутності готовності особистості до певної діяльності, підготовки до професійної, викладацької діяльності майбутніх соціальних педагогів; визначено сутність феномену підготовки майбутніх соціальних педагогів до викладацької діяльності у вищих навчальних закладах; подано характеристику праць представників напряму біхевіоризму, які зазначають, що психологічна готовність як соціальна установка формується шляхом прийняття установок інших людей; представників когнітивістського напряму, що вбачають у соціальній установці схему, яка закріплена у свідомості та сформована людиною в процесі її соціального досвіду.

Ключові слова: підготовка, готовність особистості, підготовка до професійної діяльності, підготовка до викладацької діяльності.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до викладацької діяльності у ВНЗ як системного інтегративного професійно-особистісного явища в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці є малодосліджуваною, що виявляється у відсутності ґрунтовних праць, присвячених її вивченню. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до викладацької діяльності у вищому навчальному закладі – феномен доволі новий для вітчизняної педагогіки та психології вищої школи, незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню професійної педагогічної підготовки взагалі та суб'єктивним характеристикам педагога зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний етап розвитку вітчизняної педагогічної науки характеризується зростанням наукового інтересу до проблеми викладацької діяльності у вищій школі, професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, його професійної підготовки (С.С. Вітвицька, С.У. Гончаренко, О.І. Гура, О.В. Коржуєв, В.О. Сластьонін, Ю.Г. Фокін та ін.). Актуальність проблеми зазначена в працях провідних учених, які займаються дослідженням професійної діяльності, професійної компетентності, професійної підготовки педагога вищої школи (В.Т. Ащепков, Е.Ф. Зеєр, З.Ф. Єсарєва, І.Ф. Ісаєв, О.В. Коржуєв, Н.В. Кузьміна та ін.).

Поняття "підготовка" у педагогічних дослідженнях розглядається як у широкому розумінні: підготовленість студента, майбутнього соціального педагога до професійної діяльності (А.Й. Капська, Н.В. Кузьміна, Д.І. Фельдштейн), так і в контексті різноманітних педагогічних явищ: підготовка до вибору професії соціального педагога (А.Й. Капська), до професійного самовизначення (Є.О. Климов), до "зустрічі з новою професійною ситуацією" (О.С. Романова), до педагогічного спілкування (В.О. Кан-Калік), до умов функціонування в нових групах та колективах (Я.Л. Коломинський), підготовка педагога, дорослого до здійснення морального виховання (В.О. Сластьонін).

Поза увагою дослідників залишилися положення, що висвітлюють як зміст, структуру